

Pregledni znanstveni rad
DOI: 10.17234/Croatica.42.20
UDK: 811.163.42(091)
811.163.42:27-234Sović, A.
27-234
Primljen: 23. XI. 2017.
Prihvaćen: 24. I. 2018.

IVŠIĆEVE JEZIČNE NAPOMENE O SOVIĆEVU PRIJEVODU *STAROGA ZAVJETA*

Borko Baraban
Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku
bbaraban@unios.hr

Ivo Džinić
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
idzinic@hrstud.hr

U ovom se radu opisuju život i djelo Antuna Sovića s posebnim osvrtom na njegov prijevod *Svetoga pisma Staroga zavjeta*. Premda su uglavnom poznati Sovićevi objavljeni i neobjavljeni spisi kao i kritike upućene njegovu prijevodu *Staroga zavjeta*, u dosadašnjoj se literaturi ne navode jezične napomene Stjepana Ivšića koji je Sovićev prijevod pregledno opisao na svim jezičnim razinama. Cilj je rada dopuniti stranice o hrvatskoj filologiji i teologiji do sada nepoznatim činjenicama o Sovićevu filološko-teološkom radu, ali i uputiti na jezičnopovijesnu zbilju predbanovinskoga razdoblja u kojoj se o posebnostima hrvatskoga jezika uvelike počinje pisati.

Ključne riječi: Antun Sović, Stjepan Ivšić, prijevod, *Sveto pismo*, *Stari zavjet*

1. UVODNO – ŽIVOT I DJELO ANTUNA SOVIĆA

Lik i djelo teologa i prevoditelja Antuna Savića (1881–1941)¹ i nakon skoro osamdeset godina od njegove smrti, s obzirom na intelektualnu i teološku strast u istraživanju i pokušaju približavanja biblijskih tekstova hrvatskim čitateljima, do danas nije dovoljno prepoznato u hrvatskoj javnosti. Njegov pokušaj da cijelu *Bibliju* prevede na hrvatski jezik jezičnokulturni je događaj od izuzetne važnosti, a njegov je rad na rekonstrukciji izgubljenoga komentara biblijske *Pjesme nad pjesmama*, nažalost, nerijetko daleko više cijenjen izvan Hrvatske (Babić 1975: I).

1.1. Znanstveni i profesorski rad Antuna Savića

Kao znanstvenik i profesor nastojao je Savić pratiti sva znanstvena gibanja iz svojega područja i o tome redovito izvještavati i domaću javnost. Poznato je kako je sudjelovao i na nekoliko velikih međunarodnih kongresa na kojima je upoznao mnoge znanstvenike i njihova intelektualna dostignuća usporedno predstavljajući i vlastiti znanstveni pristup pojedinim temama i pitanjima.² Svi se njegovi spisi uglavnom razvrstavaju na objavljene i rukopisne (Rebić 1991: 103–112), stoga se i u ovom radu prati to načelo.

---

¹ Antun Savić rođen je 1881. godine u Velikom Bukovcu, u blizini Ludbrega, gdje je završio i osnovnoškolsko obrazovanje. Potom je upisao kraljevsku Gornjogradsku gimnaziju u Zagrebu gdje se pokazao kao odličan poznavatelj grčkoga klasičnog jezika. Studirao je teologiju u Zagrebu te je 1905. godine zaređen za svećenika. Zbog velikog interesa za istraživanje *Biblije*, ponajprije je habilitirao na temu *Knjige o Jobu*, a onda je 1910. poslan i na specijalizaciju iz biblijskih znanosti na Papinski biblijski institut u Rim. Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu kao profesor radio je punih četrdeset godina. Zbog visoke razine samodiscipline, posebice za vrijeme prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik, kao i poradi žestine kritika na taj njegov prijevod, Savić je teško obolio te je 1941. godine i umro u šezdeset i prvoj godini života (Babić 1975: 1–9).

² Savićevi biografi najčešće spominju četiri takva kongresa, odnosno etnološko-religijski skup iz 1923. u St. Gabrielu nedaleko od Beča, zatim dva bizantološka kongresa u Beogradu 1927. i u Ateni 1929. godine, kao i orijentalistički kongres u Leydenu 1931. godine. Savić je svojim predavanjima na tim kongresima polagano stjecao i znanstvenu reputaciju u svijetu. O tome v. Babić (1975: 5).

1.1.1. Sovićevi objavljeni spisi

Među Sovićevim se objavljenim spisima ponajprije spominje *Kritika Čebuškova prijevoda Svetog pisma*. Riječ je o oštrom kritičkom osvrtu na prijevod *Svetoga pisma* zagrebačkoga svećenika i teologa Valentina Čebuškova,³ u kojem je temeljem brojnih primjera zauzeo stav o tome da je Čebuškova *Bibliju* u mnogočemu pogtješno prevodio.⁴

Iz Sovićevih se objavljenih spisa može primijetiti da je i inače znao biti žestok polemičar. U kritici knjige *Errores scientifici et historici* napada njezina autora, dubrovačkoga franjevca i teologa, Urbana Taliju zbog nekih njegovih stavova.⁵ Prema Rebiću (1991: 107) Sović se očito osjetio pozvanim da mora braniti autoritet *Svetoga pisma*, pa je u tome bio žešći i od samih crkvenih dokumenata, a vjerojatno uopće nije ni uočio problem o kojem Talija govori pa je u raspravi bio neprimjereno oštar.

Poznatiji je tiskani tekst Antuna Sovića *Enkomij liječnicima u Sv. Pismu* (1938: 165–179). Riječ je o prijevodu biblijskog teksta iz *Knjige Sirahove* 38, 1–15 s hebrejskog nakon kojega slijedi velika analiza teksta i egzegetske bilješke.

Za vrijeme specijalizacije biblijskih znanosti na Papinskom biblijskom institutu Antun Sović započeo je rad na rekonstrukciji cjelokupnoga komentara Nila Monaha o *Pjesmi nad pjesmama* iz petoga stoljeća zbog čega će nešto kasnije obići sve značajnije biblioteke europskih kulturnih središta.⁶

U članku Tell-el-Amarnski izvještaji i *Sveto pismo*. Habiri i Israelci (Hebreji) Sović (1924: 82–104) je, kritičkim osvrtom, ustrajao u tvrdnji da su Habiri, koji se spominju na olovnim pločicama pronađenim u dolini Tell-el-Amarni, zapravo izraelski narod. Na koncu toga svojeg članka Sović tumači i nastanak imena Hebrej te njegovo etimološko značenje kao onostranac tvrdeći kako je već Abraham nosio to ime pa su prema tomu i Habiri s Tell-el-Amarnskih pločica i biblijski Hebreji jedan te isti narod.

³ *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta I-II*, Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Objavljena dva sveska, *Petoknjižje* i *Povijesne knjige*, zaključno s *Knjigom o Esteri*, Zagreb, 1911.

⁴ Sovićeve recenzije Čebuškovih prijevoda pojedinih knjiga iz *Svetoga pisma* mogu se pročitati u: *Bogoslovska smotra*, 1912: 3, 2, 202–208; 1913: 4, 3, 348–352; 4, 4, 466–472.

⁵ Sović je svoje kritičke tekstove objavljivao u nizu s podnaslovom “Jedna mala knjižica u svjetlu istine” i mogu se pročitati u: *Bogoslovska smotra*, 1916: 7, 1, 38–55; 7, 2, 156–167; 7, 3, 254–270; 7, 4, 360–373; 1917: 8, 1, 28–51; 8, 2, 132–148; 1918: 9, 1, 23–46; 9, 3, 211–237.

⁶ Opširnije o radu Antuna Sovića na rekonstrukciji komentara Nila Monaha v. Babić (1975: 26–29).

Zasigurno najznačajniji Sovićev pothvat bio je pokušaj prijevoda *Svetoga pisma* pa je 1939. godine izdao i *Prospekt s ogledima*,⁷ o čemu će u daljnjem tekstu biti više riječi.

Od Sovićevih se tiskanih djela, nadalje, može spomenuti i članak polemičke naravi Anilham. Vatikan i Palestina (1929: 189–192) koji je prema Rebiću (1991: 107) mišljenju poprilično čak i antisemitski koncipiran.

Osim navedenih tekstova obično se upućuje još i na Sovićev prijevod psalama u hrvatskom izdanju *Rimskoga obrednika* kao i na prijevod plača Jeremije proroka u hrvatskom prijevodu *Rimskoga misala* Dragutina Kniewalda, potom na njegove referate s međunarodnih znanstvenih simpozija ili kongresa te na različite recenzije i prikaze knjiga kojima je potvrdio da je redovito pratio suvremena biblijska izdanja.

1.1.2. Sovićevi rukopisni spisi

Mnoga su Sovićeva djela ostala u rukopisu. U tom smislu ponajprije valja uputiti na već spomenuti pokušaj prijevoda *Svetoga pisma Staroga zavjeta* na hrvatski književni jezik, o kojem je, primjećuje se, imao predodžbu kao o zajedničkom jeziku svih južnih Slavena – nazvao ga je jugoslovenskim (srpskohrvatskim) jezikom. Prema Rebiću (1991: 108), riječ je pritom o čudnoj mješavini hrvatskoga i srpskoga jezika.

Drugo djelo vrijedno spomena u tom je kontekstu Sovićev komentar Nila Monaha o *Pjesmi nad pjesmama* koji je trebao biti objavljen u časopisu Papinskoga biblijskog instituta “*Monumenta biblica et ecclesiastica*”, ali zbog ekonomskih razloga nije. Adalbert Rebić (1991: 111) isticao je kako bi objavljivanje toga djela bilo vrlo zanimljivo i s jezične strane budući da Nil upotrebljava grčke izraze kojih nema u drugim grčkim djelima. Dok je istraživao Nilov komentar, Sović je u biblioteci u Oxfordu izučavao i fragment anonimnoga komentara biblijske *Pjesme nad pjesmama*, zaključivši na koncu kako je riječ o komentaru Hipolita Rimskog.

Osim spomenutih, Sović je ostavio još nekoliko manje poznatih i neistraženih rukopisnih djela koja spominje u svojoj pisanoj ostavštini. Riječ je o *Gramatici hebrejskog jezika s velikom hrestomatijom*, zatim o *Velikoj studiji o jedinstvenom pravopisu i akcentu jednoga u sebi, a trolična prema vani /e-ije-i/ štokavsko književnog jezika te o Bilješcima k pjesničkim*

⁷ Puni je naziv *Prospekt s ogledima. Sveto pismo Staroga zavjeta. Sa jevrejske, aramejske i grčke istine na jugoslovenski (srpskohrvatski) štokavski književni jezik uz jevrejsko-njemačko-jugoslovenski (srpskohrvatski) paralelno-analitički leksikon i nužne bilješke.*

i didaktičkim knjigama Svetog pisma Starog zavjeta prema Cramponu i vlastitim kao i o brojnim manjim studijama egzegetsko-filološkoga i dogmat-sko-filozofskoga sadržaja (Babić, 1975: 29–31).

2. O SOVIĆEVU PRIJEVODU SVETOG PISMA STAROGA ZAVJETA

Soviću je pri prevođenju *Svetoga pisma Staroga zavjeta* od velike koristi bilo izvrsno poznavanje i klasičnih i živih jezika kao i strast u znanstvenom istraživanju koja mu ništa nije činila nemogućim. Tako se 1928. godine odlučio i na veliko putovanje po Maloj Aziji, Siriji, Palestini i Egiptu, tražeći dodatnu inspiraciju za daljnji znanstveni rad. Taj njegov terenski rad obilježen je zalaganjem u arapska beduinska naselja i uživljavanjem u stvarni život i način razmišljanja tih ljudi što mu je dodatno pomoglo u kasnijem radu na prijevodu *Biblije* na hrvatski jezik.

Po povratku s velikog putovanja po Maloj Aziji Sović je odmah prionuo uz rad na prijevodu *Biblije*. Na tome je radio punih šest godina, uz posebnu samodisciplinu i u potpunoj tišini, a za taj je pothvat tražio i poseban mandat od relevantnih crkvenih vlasti kako bi s još jačom unutarnjom sigurnošću ispunio svoju zamisao. Naime, za Crkvu su, i u Sovićevo vrijeme i danas, prihvatljivi samo oni prijevodi *Svetoga pisma* za koje postoji dopuštenje relevantnih crkvenih vlasti, odnosno Apostolske stolice ili pojedinih biskupskih konferencija, te koji sadrže popratna i dostatna tumačenja (Zakonik kanonskoga prava, kan. 825 § 1.). Međutim Soviću je osim toga poseban crkveni mandat bio važan i zbog duhovnih motiva, odnosno radi snažnijega pouzdanja u božansko nadahnuće pri realizaciji zahtjevnoga prevodilačkoga pothvata (Rebić 1991: 108).

Kako je već spomenuto, Sović je imao sve dobre predispozicije za kvalitetan prijevod *Biblije* na hrvatski jezik, međutim jedina, ali ne mala poteškoća koje je i sam bio svjestan bilo je njegovo nedovoljno poznavanje književnoga jezika kao rođenoga kajkavca. Stoga se Sović odlučio kao ogledni primjerak uzeti prijevod Đure Daničića i njegov štokavski jezik s jedne strane te *Rječnik hrvatskoga jezika* autora Franje Ivekovića i Ivana Broza iz 1901. godine s druge strane. Sović je *Bibliju* prevodio s hebrejskoga jezika, a prijevod je posvetio svećenicima za privatnu uporabu, ali i vjernicima.⁸

⁸ Na tako precizno razdvajanje svrhe svojega prijevoda Sović se odlučio zbog toga što leksikon hebrejsko-njemačko-hrvatski, koji je usporedno pisan uz prijevod, zasigurno ne bi zanimao

Inspiriran Daničićevim prijevodom *Biblije* i njegovim preuzimanjem biblijskih imena od Sv. Ćirila, Sovićev je prijevod ponajviše (p)ostao poseban po slavenskom transkribiranju biblijskih imena prema slavenskomu jeziku. Naime u hrvatskom je jeziku već bilo ustaljeno da se biblijska imena transkribiraju prema latinskomu jeziku pod utjecajem *Vulgatina* prijevoda kao službenoga prijevoda *Biblije*, a Sović je smatrao da bi znakovit napredak bio kada bi se ta imena prevodila u duhu slavenskoga jezika.⁹ I dok ni sam Daničić u svojem transkribiranju biblijskih imena prema slavenskom jeziku nije bio dosljedan, jer nije poznao hebrejski jezik, pa mu je Britansko biblijsko društvo dalo primjerak nekog međulinearnog prijevoda s preciznom naznakom hebrejskih imena u transkripciji, Sović je, takoreći, išao do kraja. Ono što je izazvalo brojne kritičke osvrte na njegov pokušaj prijevoda jest činjenica da je prilagođena transkripcija biblijskih imena bila ustaljena praksa u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a time je usvajanje takve terminologije za mnoge Hrvate kulturološki bilo gotovo ravno izdaji katoličanstva. Usuprot tomu Sović nije dijelio takvo mišljenje, nego je ustrajao u tome da je njegov trud temeljen na načelima Sv. Ćirila i da nema nikakve veze s pravoslavnom tradicijom.¹⁰

Budući da se Sovićevo transkribiranje biblijskih imena u literaturi uvijek opisuje u negativnom kontekstu, smatramo korisnim tablično ga prikazati (desni stupac):¹¹

---

obične vjernike, ali i zbog toga što se bojao tužbe u Rimu i eventualne zabrane budući da je službeni tekst *Biblije* Katoličke crkve bio onaj *Vulgatin*. O tome v. Babić (1975: 13). Sović je inače posvetu svojega prijevoda detaljnije pojasnio u jednom svojem izvještaju, u kontekstu govora o njegovoj svrsi (1939c: 97–98).

⁹ Prema Soviću “pravo prilagođavanja tuđih imena svome geniju imade bezuvjetno i ijekavski, štokavski govor, koji u mnogočemu natkriljuje i sam grčki jezik. A ne podnosivo je, da mu se naturuju imena prema latinskom i njemačkom jezičnom geniju, bilo od domaćih, bilo od tuđinskih sinova.” (Sović 1939b: 68).

¹⁰ U tom kontekstu Sović doslovce ističe kako njegov trud “nema nikakve veze ni sa Srbima pravoslavicima, još manje sa terminologijom Srpske pravoslavne crkve, nego jedino sa sv. Ćirilom i njegovim načelima, aplikovanim na današnji masoretski jevrejski tekst, u vezi sa starim jevrejskim Septuagintinim prevodiocima [...] Htio sam ovdje pokročiti nešto naprijed, ali kako vidim, opiru se žestoko neki ljudi Hrvati. Milije je njima, vidim, još od vremena mučenika kralja Zvonimira sve tuđe, nego svoje, i slavensko” (Sović 1939b: 68). Slična opravdanja Sović ističe i na drugom mjestu (Sović 1939c: 97).

¹¹ U tabličnom se prikazu navodi usporedba uvriježenoga prijevoda biblijskih imena prema latinskomu prijevodu *Vulgate* s imenima iz Sovićeva *Prospekta s ogledima*.

Danijel	<i>Danilo</i>	Ezdra	<i>Jezdra</i>
Samuel	<i>Samuilo</i>	Ezekijel	<i>Jezekilj</i>
Betsabeja	<i>Vatsavija</i>	Habakuk	<i>Avakuk</i>
Job	<i>Jov</i>	Estera	<i>Jestira</i>
Betlehem	<i>Vetlejem</i>	Joel	<i>Joilo (Joilj)</i>
Booz	<i>Vojaz</i>	Kohelet	<i>Kojelet</i>
Izrael	<i>Izrailj</i>	Nehemija	<i>Nejemija</i>

Već je na prvi pogled uočljivo kako Sovićeva transkripcija bitno podsjeća na pravoslavnu ustaljenu uporabu. Međutim hrvatsku je javnost općenito, a posebice onu znanstvenu, iznenadila Sovićeva izjava kako “Hrvati nisu ni marili uzimati taj jezik [*ijekavskoštokavski*, B. B. i I. Dž.], koji sa svojim narodom graniči sa grčkim narodom i jezikom, za svoj književni jezik, ako su ga mislili prljati s kojekakim tuđinskim i neslavenskim jezičkim umecima (ili točnije upljucima)” (Sović 1939b: 69). Iz te izjave naime, kako zaključuje i Babić (1975: 15), proizlazi da su Hrvati svoj književni jezik preuzeli od Srba što je jednostavno, s obzirom na jezičnu stvarnost prvih desetljeća 20. stoljeća, moralo izazvati brojna neslaganja.

Kada je vidio što bi se moglo dogoditi, Sović je najprije dao tiskati *Prospekt s ogledima* u izdanju Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu.¹² Reakcije na Sovićev prijevod bile su poprilično žestoke, do te mjere da se gotovo nisu birala sredstva kako bi se spriječilo izdavanje takva prijevoda *Biblije*. Ti se prigovori u najvećoj mjeri odnose na način Sovićeve promjene ustaljene biblijske nomenklature,¹³ kao i izraza neuobičajenih u hrvatskom jeziku, potom na neke jezične konstrukcije i primjedbe na prevođenje pjesničkih dijelova *Biblije* u stihu. Soviću se prigovaralo i na beskorisnost

¹² Cijeli *Prospekt* obuhvaća šesnaest velikih folio stranica plus četiri stranice korica na kojima je prikazana povijest nastanka samoga prijevoda. U predgovoru je *Prospektu* Sović naznačio kako su priloženi ogledi izabrani iz svih kategorija biblijskih knjiga, odnosno povijesnih, poučnih i proročkih, s tim da su pjesničke knjige prevedene u ritmu. I u tom se kontekstu također opravdava razlog Sovićeve transkripcije biblijskih imena: “Po ugledu sv. Jeronima, koji je (bez obzira na Italu i LXX) jevrejska imena latinio, naš ih je prevodilac, prema duhu sv. Ćirila i geniju štokavskog ijekavskog govora, jugoslovenio” (Sović 1939a: 2). Na koncu samoga *Prospekta* nalazi se i popis autorovih djela (Sović 1939a: 17–18).

¹³ Uz već spomenute primjere “pohrvaćenja” biblijskih imena, postoji i prigovor o Sovićevoj nedosljednosti u tom smislu, primjerice Sović je ostavio imena Tobija i Baruh, a kada bi bio dosljedan u svojoj nakani, onda bi se ta imena trebala pisati *Tovija* i *Varuj*. O tome v. Babić (1975: 21).

leksikona u *Prospektu* i napose na donošenje njemačkih riječi u njemu kao svojevrsnom obezvrjeđivanju i okrnjivanju hrvatskoga jezika.¹⁴

Postoje pisani dokazi kako su Sovića kao profesora na Katoličkom bogoslovnom fakultetu opomenuli i kolege koji su na sjednici u prosincu 1938. godine raspravljali o njegovu prijevodu *Biblije* te uputili pisani akt i Predsjedništvu biskupskih konferencija i samom prevoditelju.¹⁵ Također poznato je da je jedan član akademije *Regina Apostolorum* istaknuo kako je glavni razlog svojevrsne averzije prema Sovićevu prijevodu *Svetoga pisma* u hrvatskoj javnosti i njegova uporaba naziva jugoslovenski (srpskohrvatski) jezik i duh koji je tim nazivom ušao u prijevod (Babić 1975: 23).

Dakle razvidno je kako je Sovićev prijevod izazvao brojne burne reakcije, uglavnom negativno kritički obilježene, a vrlo je zanimljiva činjenica kako se Sović uopće nije pokušavao opravdavati ni braniti od kritičkih napomena, nego je ustrajao u svojem stavu. To je dovelo do toga da je 12. lipnja 1940. godine Poslovni odbor Katoličkoga episkopata u Zagrebu povjerio prevođenje *Svetoga pisma* vrhbosanskom nadbiskupu Ivanu Evanđelistu Šariću.¹⁶ Tako se od izdavanja Sovićeva prijevoda odustalo, ponajviše zbog toga što autor nije pristajao da se prijevod uskladi s tada općeprihvaćenim pravopisom u Hrvatskoj. Prijevod Ivana Evanđelista Šarića, iako nije bio kao Sovićev s izvornih jezika, prihvatio je katolički episkopat, ali i čitatelji kao nešto na što se dugo čekalo.¹⁷

¹⁴ Opširnije o svim tim kritikama v. Babić (1975: 17–18).

¹⁵ Prema tomu pisanom aktu Sovićev hebrejsko-njemačko-hrvatski leksikon trebalo bi što više skratiti i staviti u bilješke ispod crte, a prijevodom ispuniti oba stupca poradi vidnijeg izražaja (1); bilješke bi komentara trebale biti obilnije s obzirom na njihovo teološko (vjersko i moralno) značenje te utemeljene na vrelima katoličke tradicije (2); i konačno prijevod bi trebao biti na hrvatskom književnom jeziku i treba izmijeniti one riječi i izraze što su uobičajeni u književnom jeziku kojim pišu Srbi, čime se opet aludira na neodgovarajući prijevod biblijskih imena (3) (Babić 1975: 20). Elemente toga akta, kao i opravdanja za njih, spominje i sam Sović u jednom svojem izvještaju o prijevodu (1939c: 97).

¹⁶ O tome v. Babić (1975: 23).

¹⁷ Potrebno je svakako spomenuti i kako je Sovićev prijevod *Svetoga pisma Staroga zavjeta* poslužio kao temeljni tekst pri prijevodu *Zagrebačke Biblije*. Hrvatskim književnicima, suradnicima na tom projektu, povjerena je književna obradba Sovićeva prijevoda uz uporabu bar dvaju prijevoda *Biblije* na drugim jezicima, a većinom je riječ o prijevodima *Jeruzalemske Biblije* (Knezović 1998: 114–115).

2.1. Ivšić o jeziku *Sovićeva Prospekta s ogledima*

Ono što je široj jezikoslovnoj javnosti nepoznato jesu napomene Stjepana Ivšića o *Sovićevu prijevodu Staroga zavjeta*,¹⁸ odnosno o jeziku *Prospekta s ogledima*, koje je objavio u časopisu “Hrvatski jezik” 1939. godine u članku *Ogledi Sovićeva prijevoda Staroga zavjeta*.¹⁹ Ivšić se u tom članku ne osvrće samo na *Sovićevu* transkripciju biblijskih imena, već pregledno iznosi napomene koje se odnose na sve jezične razine.

S obzirom na to da je *Sovićev* prijevod trebao ući u katoličke udžbenike i obredne knjige, Ivšić u spomenutom članku zaključuje kako će tako neizbježno utjecati i na hrvatski književni jezik isto kako je dotad utjecao *Daničićev* prijevod.²⁰ Stoga je od neizmjerne važnosti bilo pisati o jeziku toga prijevoda u časopisu “Hrvatski jezik” (1938–1939) koji je pridonio očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta kao i usustavljanju norme hrvatskoga jezika tridesetih godina 20. stoljeća.

Prije nego što će započeti s osvrtom na *Sovićev* prijevod *Staroga zavjeta*, Ivšić se s osobitim poštovanjem odnosi prema njegovu radu i poznavanju

¹⁸ O Ivšićevim je jezičnim napomenama o *Sovićevu* prijevodu *Staroga zavjeta* pisao B. Baraban u neobjavljenoj doktorskoj disertaciji *Jezikoslovna i normativna uloga časopisa Hrvatski jezik (1938–1939)* (2015). U neobjavljenom licencijatskom radu Marka Babića *Antun Sović – život i djela* (1975) navode se “reagiranja” (16–23) na *Sovićev* prijevod *Svetoga pisma Staroga zavjeta*, ali među imenima kritičara nije navedeno ime Stjepana Ivšića.

¹⁹ “Hrvatski jezik” (1939), I, 8–10, 145–158.

²⁰ Cijela je *Biblija*, *Karadžićev* prijevod *Novoga* i *Daničićev* prijevod *Staroga zavjeta*, tiskana 1868. na srpskom jeziku, ćirilicom i latinicom. U Hrvatskoj je *Daničićev* prijevod *Petoknjižja*, a onda i cijela *Biblija*, izazvao s jedne strane pozitivne književne osvrte, a s druge je smatran neprikladnim zbog srpskoga jezika. Iveković u “Katoličkom listu” (XVIII, 1867, br. 13; XIX, 1868, br. 49) hvali prijevod, ali vrlo jasno ističe propis Katoličke crkve o prevođenju i čitanju *Svetoga pisma* prema kojem prijevod treba biti s *Vulgate* i valja biti popraćen bilješkama odobrenim od crkvenih vlasti. Kako *Karadžić-Daničićev* prijevod *Biblije* nije nastao prema *Vulgati* niti ga je odobrila Katolička crkva, katolici se njime ne smiju služiti niti ga ikome preporučiti. Britansko i inozemno biblijsko društvo otkupilo je 1851. srpski prijevod *Novog zavjeta* Vuka *Karadžića*, a zatim je dogovorilo s *Đurom Daničićem* prijevod *Staroga zavjeta*. Već od 1863. razmatra se ideja prijevoda *Biblije* na hrvatski jezik. U tom nastojanju izlazi 1877. pohrvaćena verzija *Karadžić-Daničićeva Novog zavjeta* i *Psalama* u redakciji *Bogoslava Šuleka*, a cijeli je *Karadžić-Daničićev* prijevod *Biblije* pohrvatio i objavio 1895. *Milan Rešetar*. *Šulek* je temeljito pohrvatio prijevod, novogrčki izgovor zamijenio je latinskim, riječi srpskog književnog jezika zamjenjuje hrvatskim, a pravopis je etimologizirao. *Rešetar* je napravio manje zahvate u kroatiziranju *Karadžić-Daničićeva* prijevoda *Svetog pisma*. Ne dirajući u sam jezik u *Svetom pismu*, mijenjao je uglavnom biblijska imena i liturgijsku terminologiju (*Jambrek* 2007: 70–71).

originalnoga “starozavjetnoga biblijskog studija” pri čemu jasno naglašava u kojem će smjeru ići njegova procjena:

Prof. Sović toliko je priznat u svojoj struci, da će njegov prijevod, koliko se tiče prenošenja originala, zacijelo biti izrađen prema današnjem stanju starozavjetnoga biblijskog studija. Ja, dakako, kao nestručnjak u tome studiju, ne mogu suditi o toj strani ovih *Ogleda*, i zato ću ja ovdje kazati samo nešto o Sovićevoj prevodilačkoj vještini (Ivšić 1939: 145–146).

Napominjući o biblijskim imenima, Ivšić ističe da se već na prvoj stranici *Prospekta*, na kojoj se navode naslovi prevedenih knjiga, primjećuje da je Sović promijenio uobičajena biblijska imena – umjesto *Samuel* navodi se *Samuilo*, umjesto *Habakuk Avakuk* i sl. što se pokazalo jednim od glavnih razloga kasnijih kritiziranja njegova prijevoda: “[...] u tom prijevodu nije bilo ništa toliko kritizirano kao upravo Sovićev način transkribiranja biblijskih vlastitih imenica” (Fućak 1968: 412).

Osim napominjanja o Sovićevu pristupu biblijskim imenima, Ivšić negativno piše i o naslovu *Divna pjesma* umjesto uobičajenoga naslova *Pjesma nad pjesmama* te najavljuje članak u kojem će o tome biti detaljnije pisano.²¹

Analizirajući Sovićev prijevod, Ivšić se vodio Daničićevim, pa je u toj usporedbi primijetio da je Sović većinu aorista i imperfekta zamijenio historijskim prezentom (*A Adam odgovori: Žena koju si udružio sa mnom, ona mi je dala sa tog drveta, te sam jeo* umjesto *A Adam reče: žena koju si udružio sa mnom, ona mi dade s drveta, te jedoh*) što bi se moglo opravdati kada bi “ovaj prijevod bio namijenjen samo čakavskim i kajkavskim katolicima” (Ivšić 1939: 147), ali namijenjen je i katolicima štokavcima u kojih “aorist još punim životom živi, [pa – B. B. i I. Dž.] dah posvećene starine ne bi [...] bio na štetu ni njegovu prijevodu” (Ivšić 1939: 147).

Razvidno je da Ivšić izrijekom piše o hrvatskoj trodijalektnosti, odnosno sklon je očuvanju hrvatske tradicije, a da bi argumentirao svoje promišljanje o uporabi aorista i imperfekta, upućuje na Budakov roman *Ognjište* i narodni lički govor:

Tko nije imao prilike da sam u razgovoru s ljudima iz naroda čuje, koliko je aorist još živ u svakidašnjem govoru, može to vidjeti na pr. iz Budakova *Ognjišta*, romana iz ličkoga seljačkog (*katoličkog*) života (u izdanju Matice hrvatske 1938), u kojem pisac na vrlo mnogo mjesta donosi dijaloge u narodnom ličkom govoru. (Ivšić 1939: 147).

²¹ Koliko nam je poznato, najavljeni članak Ivšić nije objavio.

Da bi pojačao kritiku izbacivanja aorista i imperfekta, Ivšić sa Sovićevim prijevodom uspoređuje Rešetarovu redakciju Karadžićeva prijevoda za koji Rešetar utvrđuje da je “svojim finim jezičnim osjećajem razumio, da ti, [...] aristokratski oblici vrlo dobro pristaju za svečanu knjigu kakva je Sveto Pismo” (prema Ivšić 1939: 148).

Posebice Ivšić zamjera Soviću što je u svoj prijevod unio glagolske priloge prošle na *-v(ši)* koji su mnogo rjeđi od aorista i imperfekta, a kao završnu misao toga dijela kritike ističe i Sovićevu nedosljednost:

Ako je prof. Sović radi naših čakavaca i kajkavaca uklanjao Daničićeve aoriste i imperfekte, onda se radi njih mogao kloniti i sveze prezenta s prefiksom *uz-* za futur drugi, kako ga nalazimo na pr. u Mojs. I 3, 5: Nego zna Bog, da će vam se u dan, kad *uzjedete* s njega, otvoriti oči. 3. U Daničića je drugi glagol: *okusite*. (Ivšić 1939: 148).

Ivšić je hrvatskoj filologiji ostavio u trajno naslijeđe *Prilog za slavenski akcentat*, svoju doktorsku disertaciju i prekretnicu u povijesti slavenske akcentologije i u akcentologiji naših dijalekata. Stoga ne čudi što se u osvrtu na Sovićev prijevod *Svetoga pisma* posebno osvrnuo i na naglašavanje svih riječi u prijevodu što je svakako bila novina u odnosu na dotadašnje prijevode. No pišući o naglasnim intervencijama, Ivšić usputno i dalje provlači nedostatke prijevoda biblijskih imena pri čemu ističe da je riječ o pučkoj etimologiji:

Novina je u Sovićevu prijevodu i to, što je neke dijelove preveo osim u prozi i metrički i u svojim stihovima sve riječi akcentovao, “bez obveza za samo izdanje” [...] Ne čini mi se, da je opravdano, što je prof. Sović, da bi dobio riječi, koje mu pristaju u stih, ime grada Jerusalema rastvorio u “sveti Solim” prevodeći tako po grčkoj pučkoj etimologiji [...] (Ivšić 1939: 148–151).

Ivšić pak smatra da je bilježenje naglasaka u potpunosti nepotrebno “jer su Sovićevi stihovi građeni s ugledanjem na stihove naše narodne pjesme s nepravilnim trohejskim i daktilskim ritmom, i jer su akcenti, kako ih u ovim *Ogledima* nalazimo, veoma često pogrešni; među pogreškama ima nekoliko protivnih svakomu govoru [...]” (Ivšić 1939: 148).

Kako bi Ivšić pokazao koliki je Sović (ne)poznavaatelj našega jezika i versifikacije, navodi *Pjesmu nad pjesmama* u svojoj redakciji usporedno sa Sovićevim prijevodom. Umjesto Sovićeve sintagme *kćeri Solimske* bilježi Ivšić *kćeri Jerusolimske* što je u skladu s njegovim komentarom da ime grada Jerusalema ne treba razdvajati. Imperativ *gleđte*, koji bilježi Sović, određuje Ivšić dijalekatnim te umjesto njega preporučuje oblik *gledajte*. Kri-

tizira i Sovićevu uporabu prezentskih oblika *ljute se i naređuju* na mjestima gdje trebaju ići oblici kojima se izriče prošlo vrijeme jer riječ je o prošlim događajima. Glagol *provoditi* u dijelu stiha *gdje podne svoje provodiš* nije dobro upotrijebljen, smatra Ivšić, već na njegovu mjestu treba pisati glagol *plandovati* koji potvrđuje hrvatska tradicija, na koju se Ivšić izriječkom poziva: “[...] tako govorimo od velike starine, te se *plandovati* uzima i u prenesenom značenju ‘odmarati se uopće’ (a ne samo na plandištu)” (Ivšić 1939: 153).

Osvrnuo se Ivšić i na sintaktičku razinu, odnosno na poredak riječi u rečenici pa u skladu s tadašnjom normom smatra da stih *pastirskih kraj koliba* “ne pristaje u današnji književni jezik” (Ivšić 1939: 153). Maretić naime u svojoj gramatici u potpoglavlju *Red riječi i rečenica* o položaju prijedloga piše: “Zna se vrlo dobro, da je gotovo svima mjesto ispred padeža; samo prijedlozi *nasuprot* i *unatoč* mogu stajati i pred svojim dativom i za njim [...]” (Maretić 1931: 398).

Među ostalim jezičnim napomenama Ivšić bilježi i pogrešnu uporabu brojne imenice *obojica* kada je riječ o Adamu i Evi (*I otvore se obojici oči*) umjesto točnih oblika *oboma* ili *jednom i drugom*.

Kada je riječ o leksičkoj razini, Ivšić je protiv Sovićevih prevedenica *zločin* (trebalo bi pisati *zločinstvo* – što je u skladu s Maretićevom preporukom (1924: 187), *remek-djelo* (*remek* potječe iz mađarskog, dovoljno je samo *djelo*), *kupus* (bolje je *zelje* jer ima šire značenje) i sl. te smatra da svatko tko mijenja Daničićev prijevod, koji je Daničić “izradio s toliko pažnje” (Ivšić 1939: 155), zapravo ga samo narušava. Takve su tvrdnje u skladu s onodobnom normom koju tridesetih godina 20. stoljeća uvelike određuju vukovci.

3. ZAKLJUČAK

Kada je riječ o doprinosu Antuna Sovića hrvatskoj filologiji, posebice se ističe njegovo nastojanje u proučavanju izvornih biblijskih jezika čemu je pristupao strogo znanstveno.²² U filologiji posebno mjesto zauzima njegov

²² Obično se u prvom redu ističu Sovićeva kontroverzna prevodilačka rješenja, posebice ona biblijskih imena, dok se cjelokupan njegov prevodilački doprinos razvoju hrvatskoga književnoga jezika nerijetko olako ispušta iz vida. Da je njegov rad na prijevodu *Staroga zavjeta* vrlo važan i u mnogočemu kvalitetan, potvrđuje i činjenica da je najveći dio toga prijevoda 1968. godine preuzet kao temeljni tekst u hrvatski prijevod *Biblije Staroga zavjeta* u izdanju Stvarnosti i Kršćanske sadašnjosti. (Rebić 1991: 112; Knezović 1998: 114).

neobjavljeni prijevod *Svetoga pisma Staroga zavjeta*, odnosno *Prospekt s ogleđima – Sveto pismo Staroga zavjeta* iz 1939. godine. U hrvatskom je jeziku do tridesetih godina 20. stoljeća već bilo ustaljeno da se biblijska imena transkribiraju prema latinskomu jeziku pod utjecajem *Vulgatina* prijevoda kao službenog prijevoda *Biblije*, a Sović je, usuprot tomu, smatrao da bi znakovit napredak bio kada bi se ta imena prevodila u duhu slavenskoga jezika iz čega se iščitava utopistička ideja “jugoslavenskog narodnog jedinstva” (Babić 1975: 45) koja s obzirom na jezičnopolitički kontekst toga vremena nikako nije bila prihvaćena. Upravo je zbog takva Sovićeva pristupa njegov prijevod bio kritiziran, a kritike su se uglavnom odnosile na transkripciju biblijskih imena. U ovom se radu kao doprinos proučavanju hrvatske jezične povijesti analiziraju i napomene Stjepana Ivšića koji, osim što se osvrće na već poznati problem vezan uz biblijska imena, piše i o Sovićevim propustima na drugim jezičnim razinama – fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj. No unatoč napisanim kritikama, Ivšić ističe da osobito cijeni Antuna Sovića, ali smatra kako o jeziku tako važnoga djela kao što je *Sveto pismo* treba progovarati više nego o jeziku bilo koje druge knjige. Ivšićeve pak kritike potvrđuju tvrdnju da je Sovićev prijevod trebao biti “prijevod na zajednički jezik svih južnih Slavena” (Fućak 1991: 96), stoga i ne čudi što nikada nije otisnut.

LITERATURA

- Babić, Marko. 1975. *Antun Sović – život i djela*. Licencijatska radnja, Zagreb: Bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Baraban, Borko. 2015. *Jezikoslovna i normativna uloga časopisa Hrvatski jezik (1938. – 1939.)*. Doktorska disertacija, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Fučak, Jerko. 1968. Kako pisati biblijska imena?. “Bogoslovska smotra”, 37, 3–4, 412–417.
- Fučak, Marijan Jerko. 1991. Prijevodi Biblije na hrvatski jezik. “Bogoslovska smotra”, 61, 1–2, 93–98.
- Hrvatska biskupska konferencija. 1996. *Zakonik kanonskoga prava (Codex iuris canonici)*, Proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. 1983, Zagreb: Glas koncila.
- Ivšić, Stjepan. 1939. *Ogledi Sovićeva prijevoda Staroga zavjeta*. “Hrvatski jezik”, I, 8–10, 145–158.
- Jambreč, Stanko. 2007. Biblija u Hrvata. Prevođenje, tiskanje i širenje Biblije u kontekstu naviještanja evanđelja, “Kairos – evanđeoski teološki časopis”, I, 1, 61–90.
- Knezović, Katica. 1998. Zagrebačka biblija (1968–1998) – I. dio. Nastanak Zagrebačke Biblije. “Obnovljeni život”, 53, 2, 107–130.
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik: za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom; dopuna Broz-Ivekovićevu “Rječniku hrvatskoga jezika”* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Naklada jugoslavenskog nakladnog d. d. “Obnova”.
- Rebić, Adalbert. 1991. Antun Sović prevodilac Biblije na hrvatski jezik. O 110. obljetnici rođenja i 50. obljetnici smrti. “Bogoslovska smotra”, 61, 1–2, 103–112.
- Sović, Antun. 1912. Prijevod sv. Pisma od dra. Čebuškika. “Zbor duhovne mladeži zagrebačke” izdao je prijevod sv. Pisma s natpisom: Sv. Pismo Staroga i Novoga Zavjeta. Preveo i bilješke prikupio Dr. Valentin Čebušnik, svezak I. – Zagreb 1911. “Bogoslovska smotra”, 3, 2, 202–208.
- Sović, Antun. 1913. *Sv. Pismo Staroga i Novoga Zavjeta*. Preveo i bilješke prikupio Dr. Valentin Čebušnik. Svezak I. i II. (*I. Knjiga Mojsijeva – Knjiga o Esteri*). “Bogoslovska smotra”, 4, 3, 348–352; 4, 4, 466–472.
- Sović, Antun. 1916. ... jedna mala knjižica u svijetlu istine. “Bogoslovska smotra”, 7, 1, 3–55; 7, 2, 156–167; 7, 3, 254–270; 7, 4, 360–373;
- Sović, Antun. 1917. ... jedna mala knjižica u svijetlu istine. “Bogoslovska smotra”, 8, 1, 2–51; 8, 2, 132–148.
- Sović, Antun. 1918. ... jedna mala knjižica u svijetlu istine. “Bogoslovska smotra”, 9, 1, 23–46; 9, 3, 266–270.
- Sović, Antun. 1924. Tell-el-Amarnski izvještaji i Sveto pismo. Habiri i Israelci (Hebreji). “Bogoslovska smotra”, 12, 1, 82–104.

- Sović, Antun. 1929. Anilham. Vatikan i Palestina. "Katolički list", 80, 15, 189–192.
- Sović, Antun. 1938. Enkomij liječnicima u Svetom pismu. "Bogoslovska smotra", 26, 2, 165–179.
- Sović, Antun. 1939a. *Prospekt s ogledima. Sveto pismo Staroga zavjeta. Sa jevrejske, aramejske i grčke istine na jugoslovenski (srpskohrvatski) štokavski književni jezik uz jevrejsko-njemačko-jugoslovenski (srpskohrvatski) paralelno-analitički leksikon i nužne bilješke*, Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina.
- Sović, Antun. 1939b. Prijevod Sv. Pisma Starog Zavjeta. "Katolički list", 90, 6, 67–69.
- Sović, Antun. 1939c. Prijevod Sv. Pisma Staroga zavjeta. "Katolički list", 90, 8, 96–98.
- Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta I-II*. 1911. Zbor duhovne mladeži zagrebačke. Objavljena dva sveska, Petoknjižje i Povijesne knjige, zaključno s Knjigom o Esteri, Zagreb.

SUMMARY

IVŠIĆ'S LINGUISTIC NOTES ON SOVIĆ'S TRANSLATION OF THE OLD TESTAMENT

This paper analyses the life and work of Antun Sović with a special reference to his translation of the Old Testament. Although Sović's published and unpublished manuscripts, as well as the critiques of his translation of the Old Testament are well known, so far there has been no mention of Stjepan Ivšić who described Sović's translation on all language levels. The aim of this paper is to provide a contribution to Croatian philology and theology by bringing to light unknown facts about Sović's philological and theological work, as well as to point to the historico-linguistic reality of the pre-Banate period, a time texts about the particularities of the Croatian language begin to emerge.

Key words: Antun Sović, Stjepan Ivšić, translation, Bible, Old Testament